

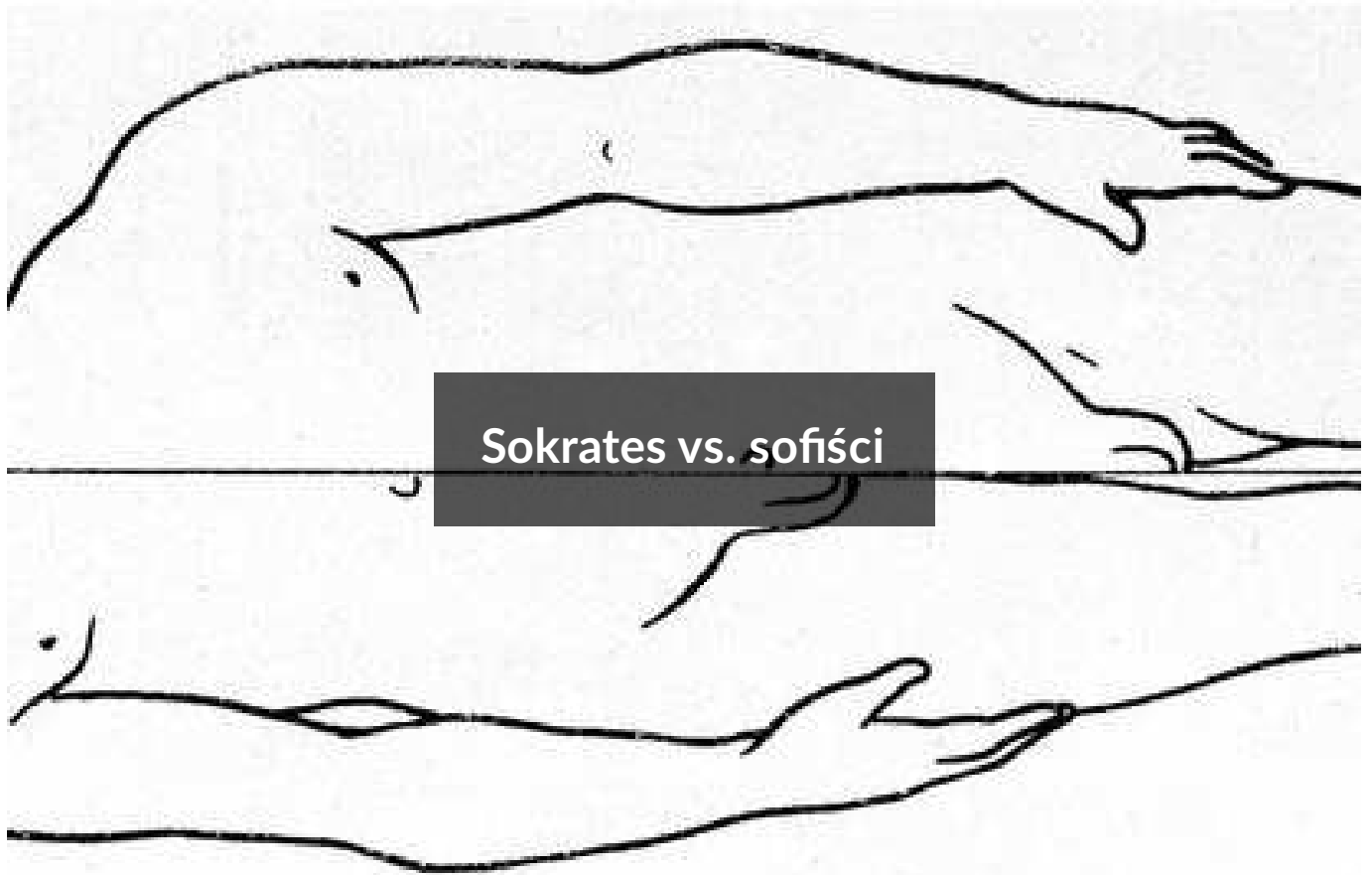
Sokrates vs. sofści

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Schemat](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Alasdair MacIntyre, *Krótką historia etyki*, s. 46–47.

Sokrates vs. sofści

Źródło: Wellcome Collection, Wikimedia Commons, licencja: CC BY 4.0.

W 1999 roku wojska Sojuszu Północnoatlantyckiego dokonały bombardowań Belgradu i innych miast byłej Jugosławii, które miały na celu zakończenie czystek etnicznych na terenie Kosowa oraz wymuszenie demokratyzacji Jugosławii. Czy jednak można zaprowadzić sprawiedliwość za pomocą operacji wojskowej? Zdania etyków są podzielone. Co w ogóle znaczy sprawiedliwość? Czy istnieje jedno, wspólne wszystkim ludziom pojęcie sprawiedliwości?

A może znaczenie sprawiedliwości jest zmienne i zależy od kraju, narodu, kultury? Czy ktoś, kto postępuje niesprawiedliwie, nie rozumie, czym jest prawdziwa sprawiedliwość? A może posługuje się innym, obcym naszemu pojęciem sprawiedliwości? Pytania te są starsze niż problemy współczesnego świata. W tym materiale poznasz okoliczności, w jakich je postawiono – spór etyczny między Sokratesem a sofistami. Porównasz ze sobą dwa nurty greckiej filozofii o charakterze humanistycznym – sofistów i Sokratesa.

Źródło: Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 3.0.

- Poznasz kontekst historyczny, w jakim ukształtowała się humanistyczna orientacja w filozofii.
- Zrekonstruujesz wymiary sporu między Sokratesem a sofistami, odróżniając ich metody, stanowisko antropologiczne i etyczne.
- Zajmiesz stanowisko w sporze o wartości między Sokratesem a sofistami.

Przeczytaj

Narodziny humanizmu w filozofii

W V w. p.n.e. doszło do istotnej zmiany problematyki filozoficznej. Stracił na znaczeniu dotychczasowy przedmiot dociekań – przyroda, zaś na pierwszy plan wysunął się człowiek. Ta nowa filozofia miała **charakter humanistyczny** – skupiała się na człowieku i jego działalności. Jej głównymi dyscyplinami stały się **etyka**, zajmująca się moralnością, czyli obyczajami, ludzkim charakterem i praktycznymi zasadami zachowania się wobec innych ludzi, antropologia filozoficzna, zajmująca się naturą człowieka, filozofia polityki, filozoficzna refleksja nad sztuką oraz retoryka. Na pierwszy plan wysunęły się wtedy dwa pytania: kim jest człowiek? (to pytanie antropologiczne) oraz: jak powinien postępować (pytanie etyczne) i w jaki sposób może stać się dobrym obywatelem. Owa praktycznie zorientowana filozofia pojawiła się w Atenach. Miało to związek z przemianami kulturowymi, które zaszły w tym greckim polis.

Wcześniej życie Greka regulował tradycyjny model kultury arystokratycznej. Pozycja i rola społeczna, jaką miał do odegrania człowiek, zależała od urodzenia. To właśnie *dobrze* (czyli szlachetnie) urodzeni decydowali o życiu państwa i losach współobywateli. Wzory zachowań dostarczała im tradycja, a konkretnie – opowieści mityczne, w szczególności pod postacią eposów heroicznych opowiadających o losach bohaterów: Achillesa, Odyseusza, Heraklesa. Człowiekowi nie przychodziło do głowy rozmyślać nad moralnością, a nawet nie powinien był tego robić. Zamiast tego należało naśladować wzorce męstwa i odwagi, wyznaczone przez mitycznych władców i wojowników.

Kres kultury wojowniczo-żołnierskiej nastąpił pod wpływem zmian politycznych, których dokonał ateński polityk i przywódca ludu Perykles w V w. p.n.e. Pod wpływem zapoczątkowanej przez niego demokratyzacji życia publicznego straciło na znaczeniu dobre urodzenie. O roli, jaką obywatel Aten mógł odgrywać w życiu publicznym, decydowały odtąd posiadane przez niego umiejętności i wiedza. Ta nowa sytuacja postawiła pod znakiem zapytania znaczenie tradycyjnych wartości: **cnoty** – dzielności, prawdy, dobra. Pojawiła się konieczność ustalenia ich znaczenia.

Perykles (495–429 r. p.n.e.)

Ateński polityk, przywódca ludowy i reformator demokracji. Jego reformy ograniczyły znaczenie instytucji, w których wpływy posiadała arystokracja (Areopag) oraz dały dostęp do sprawowania władzy obywatelom.

Źródło: domena publiczna.

szeregi obywateli zmieniło również pozycję samych filozofów. Edukacja, prowadzona wcześniej w domach arystokratów, stała się przedmiotem zainteresowania ogółu ateńczyków, którzy potrzebowali szczególnie umiejętności skutecznego przemawiania (**retoryka**), by brać udział w życiu politycznym. Potrzeba wiedzy stworzyła grunt pod działalność nauczycieli retoryki, erystyki, historii, gramatyki oraz filozofii. Taka była geneza powstania humanistycznego okresu rozwoju filozofii.

Sofiści i Sokrates

Pierwszymi przedstawicielami humanistycznego okresu rozwoju filozofii w Grecji byli sofisci. Nie stanowili oni jednolitej szkoły filozoficznej. Sami określali się mianem nauczycieli, którzy odpowiadali na nową potrzebę wiedzy – przygotowywali do życia publicznego. Uczyli więc tego, co w życiu publicznym może się przydać – retoryki, polityki, etyki, historii, gramatyki. Nie dążyli jednak do tego, by zaszczepić w swoich uczniach określone poglądy etyczne czy polityczne, lecz by nauczyć ich skutecznego posługiwania się tymi umiejętnościami i osiągnięcia własnych celów w polityce. Wartości etyczne i prawda były tym celom podporządkowane – stąd nauki sofistów prowadziły w filozofii do **relatywizmu**.

Zmienił się jednak kontekst. Wartości etyczne przestały być związane z tradycyjnymi rolami społecznymi, lecz odnosiły się do codziennego życia obywateli Aten, zarówno działalności publicznej, jak i sfery prywatnej. Uczestnictwo w życiu publicznym

Protogoras z Abdera (481–411 r. p.n.e.) przedstawiony na obrazie Salvadora Rosy razem z Demokrytem. Obok Protogorasa za najważniejszych sofistów uznaje się: Gorgiasza z Lentonoi, Hippiasza, Prodyka, Trzymacha i Kritiasza.

Według wyroczni Apollina w Delfach nie było mądrzejszego człowieka w Atenach niż Sokrates. Ten zinterpretował słowa wyroczni następująco: jest wielu ludzi, którzy mylnie sądzą, że wiedzą coś na jakiś temat, i reagują złością, gdy im się ów błąd wytknie. Sokrates jest od nich mądrzejszy, ponieważ rozumie swoją niewiedzę, podczas gdy oni tkwią w błędzie.

Źródło: domena publiczna.

Sokrates, filozof działający w Atenach w tym samym czasie, co pierwsi sofisci, a więc w V w. p.n.e., również poświęcił się refleksji antropologicznej i aksjologicznej. Nie wykonywał żadnego zawodu, tylko przechadzał się po mieście i wdawał z Ateńczykami w rozmowy na temat znaczenia pojęć takich jak sprawiedliwość, równość i im podobne.

W przeciwieństwie do sofistów Sokrates nie określał się mianem nauczyciela, lecz **miłośnika mądrości**. Sądził bowiem, że skoro sam niczego nie wie, nie może też niczego uczyć. Zadanie filozofa polegało jego zdaniem na obcowaniu z mądrymi ludźmi i na wspólnym dochodzeniu do znaczenia pojęć, które dla każdego człowieka powinny być istotne. Podczas gdy sofisci posługiwali się retoryką, przygotowując swoich uczniów do debat na forum publicznym, metodą Sokratesa był **dialog** – żywa rozmowa z drugim człowiekiem. Rozmowa Sokratesa miała na celu nie przekonanie oponenta do swoich racji, lecz wspólne osiągnięcie prawdy poprzez stopniowe odrzucanie w rozmowie fałszywych mniemań.

Z czego wynikała ta różnica? Sokrates i sofisci zajmowali odmienne stanowiska wobec zmiany kulturowej dokonującej się w owym czasie w Atenach. Zatarcie znaczenia tradycyjnych wartości dla sofistów oznaczało, że wartości w ogóle są względne i można je podporządkować interesom jednostki. Z kolei Sokrates był przekonany, że filozofia powinna przeciwstawić się wszechobecnej względności i na drodze rozumu dążyć do ustalenia jednego, niezależnego od okoliczności i prawdziwego znaczenia pojęć etycznych. Spór Sokratesa z sofistami był więc sporem **relatywizmu** z **absolutyzmem etycznym**.

Relatywizm etyczny sofistów

Zadanie, które stawiali sobie sofisci – nauczać, w jaki sposób przekonać słuchaczy do dowolnej tezy – prowadziło w konsekwencji do **relatywizmu**, czyli przekonania, że wszelkie wartości są względne. Co w praktyce oznaczał relatywizm sofistów?

((Alasdair MacIntyre

Krótką historią etyki

Sofisci rozpoczynają swoje rozumowanie w sytuacji, w której warunkiem udanej kariery społecznej jest sukces na forach publicznych miasta, w zgromadzeniach i sądach. [...] *Arete*, **cnota** człowieka to jego dobre postępowanie jako człowieka. Funkcjonować dobrze w mieście-państwie oznacza być obywatelem, któremu się powodzi. Aby być obywatelem cieszącym się powodzeniem, należy wywierać wpływ na zgromadzenie i sądy. Aby odnieść tam sukces, należy przestrzegać tego, co sprawiedliwe, prawe i przystojne. Każde państwo ma swoje obyczaje w tych sprawach. Należy więc zbadać panujące użycie terminów i nauczyć się do nich stosować, aby można było skutecznie wywierać wpływ na słuchaczy. Jest to umiejętność, rzemiosło, którego nauczanie stanowi zajęcie dorobkowe, a zatem cnotę, której sofista naucza. Założeniem tej doktryny jest to, że poza sukcesem (skutecznością) nie ma żadnego kryterium cnoty jako takiej, zaś poza dominującą praktyką każdego poszczególnego miasta nie ma żadnego kryterium sprawiedliwości.

Źródło: Alasdair MacIntyre, *Krótką historią etyki*, s. 46–47.

To właśnie uznanie cnoty za umiejętność praktyczną, a w związku z tym – uznanie, że jedynym kryterium cnoty jest skuteczność, prowadzi sofistów do relatywizmu w stosunku do wartości moralnych. Oznacza to bowiem, że żadne z pojęć moralnych nie posiada znaczenia samo w sobie: np. nie istnieje sprawiedliwość sama w sobie, lecz tylko to, co uchodzi za sprawiedliwe w różnych państwach – „sprawiedliwość w Atenach”, „sprawiedliwość w Koryncie” itd.

Absolutyzm moralny Sokratesa

Jedną z uwag krytycznych, z jakimi spotkał się **relatywizm etyczny** sofistów, było to, że zastępowali oni pytanie „jak mam żyć?” pytaniem „gdzie mam żyć?”. Zgodnie z tym zarzutem sofisci nie potrafili odpowiedzieć na podstawowe pytanie, które stawia sobie

człowiek – co powinien robić, aby żyć dobrze. Zamiast tego oferowali wiedzę o tym, co w różnych państwach uznawane jest za dobre, oraz umiejętność skutecznego dostosowania się do tych norm.

Natomiast Sokratesa interesowało właśnie to, jak powinien postępować człowiek, by czynić dobrze niezależnie od okoliczności. Uważał, że jedynym celem człowieka powinna być troska o własną **duszę**. Należy według niego podejmować tylko takie działania, które są dobre dla duszy, zaś powstrzymać się od tych, które mogą jej szkodzić. Nie ma przy tym znaczenia, czy działania te są zgodne z obowiązującymi prawami, czy nie, ani też czy uzyskują aprobatę innych ludzi, jeśli są zgodne z samowiedzą. Sokrates wyraźnie nie zgadzał się z relatywizmem sofistów. Twierdził, że aby postępować dobrze i sprawiedliwie, należy poznać znaczenie pojęć dobra i wiedzy. Zło bierze się zdaniem Sokratesa z niewiedzy – z tego, że ludzie nie wiedzą, co jest dobre, choć wydaje im się inaczej. Dzięki filozofii, uprawianej metodą rozmowy, człowiek może jednak dojść do znaczenia pojęć etycznych, które jest zgodne z rozumem. Ktoś, kto posiada taką wiedzę, musi postępować dobrze – wiedza jest bowiem według Sokratesa tożsama z cnotą. Ten pogląd nazywany jest **intelektualizmem etycznym**.

Kluczowe dla Sokratesa było przekonanie, że pojęcia, które odnoszą się do wartości moralnych: dobro, sprawiedliwość itd., mają jedno prawdziwe, niezależne od okoliczności znaczenie. W odróżnieniu od sofistów Sokrates stał więc na stanowisku absolutyzmu etycznego. Niezależnie od tego, w jaki sposób ludzie używają pojęć sprawiedliwości, dobra i im podobnych, istnieje wiedza o wartościach samych w sobie. Kierując się tą wiedzą, człowiek kieruje się w swoim życiu cnotą.

Antropologia Sokratesa

W jaki sposób człowiek rozmawiający z drugim człowiekiem poznaje dobro i sens innych wartości moralnych? Sokrates uważał, że człowiek posiada już tę wiedzę, lecz o niej nie pamięta. Umiejętnie prowadzona rozmowa jest środkiem, który pozwala mu tę zapomnianą wiedzę sobie uświadomić (**metoda majeutyczna**). Wiedza ta znajduje się w **duszy** (*psyche*) człowieka. Poznanie jest więc aktem autorefleksji – by dowiedzieć się, czym jest dobro, człowiek musi znaleźć tę odpowiedź w sobie. Co to znaczy? Sokrates utożsamiał duszę z rozumem, a zatem dobre i sprawiedliwe będzie to, co w takim badaniu okaże się z nim zgodne. Cnota jest, jak pamiętasz, wiedzą, którą poznaje dusza. Człowiek, który wie, czym jest dobro, żyje zatem zgodnie z cnotą – a więc z samym sobą.

Gdy Sokrates został niesprawiedliwie skazany na śmierć, zdecydował się wypić zasądzoną mu truciznę (cykutę) pomimo możliwości ucieczki, ponieważ był przekonany, że uchylając się od wyroku sprzeniewierzyłby się wartościom, których bronił przez całe życie.

Źródło: domena publiczna.

Etyka Sokratesa nie dostarcza konkretnych, praktycznych odpowiedzi na pytanie „jak żyć”, lecz raczej przedstawia autorefleksję nad znaczeniem podstawowych pojęć etycznych jako zadanie, któremu warto poświęcić swoje życie. Wiedza, do której każdy człowiek powinien dążyć, nie jest niemożliwa, lecz na pewno trudna do osiągnięcia. W rozstrzygnięciu konkretnych dylematów etycznych pomagał Sokratesowi nie tylko rozum, ale również **daimonion**. Był to pochodzący od bogów głos wewnętrzny Sokratesa, który powstrzymywał go przed niewłaściwym działaniem (według Platona) lub doradzał, co powinien robić (według **Ksenofonta**). Daimonion interpretowany jest jako sumienie, a dla nas istotne jest, że etyka Sokratesa opierała się na koncepcji człowieka posiadającego rozumną duszę. Pojęcie daimoniona odwoływało się również do boskiego, a więc niezmiennego, porządku.

Człowiek naturalny sofistów

Sokratejska koncepcja człowieka opierała się na przekonaniu, że – zgodne z cnotą – moralne działanie leży w naturze człowieka, a zło wynika z tego, że ludzie nie dość dobrze poznali swoją naturę. Sofiści głosili odmienny pogląd. Stworzyli mianowicie koncepcję **człowieka naturalnego**. Życiu zgodnemu z naturą obca jest wszelka moralność. Człowiek naturalny, nieograniczony żadnymi powinnościami, kieruje się tylko i wyłącznie własnym interesem. Jednakże to właśnie ów egoistyczny interes sprawił, że ludzie zdecydowali się połączyć z innymi i stworzyć zasady, które ograniczą wszechobecną i nieuniknioną w naturze agresję. Moralność jest zatem niczym innym jak umową między ludźmi, którzy rezygnują ze swoich naturalnych skłonności (ten pogląd nazywany jest **konwencjonalizmem**). Etyka Sokratesa była z kolei uniwersalistyczna – opierała się na

wspólnym każdemu człowiekowi pojęciu duszy. Pogląd ten łączył się z **absolutyzmem** – wywiedzione z duszy pojęcia moralne miały mieć stałe, niezmiennie i niezależne od okoliczności znaczenie. Tymczasem **relatywizm etyczny** sofistów wynikał z innej koncepcji człowieka. Moralność była w jej świetle czymś obcym naturze człowieka – umową, której człowiek podporządkowywał się w imię własnego bezpieczeństwa tworząc polis i która, w związku z tym, obowiązywała tylko w jego granicach.

Słownik

absolutyzm etyczny

pogląd, zgodnie z którym wartości moralne mają charakter absolutny, powszechny i niezmienny; są zatem niezależne od subiektywnego nastawienia i poglądów jednostki

antropologia filozoficzna

(gr. *anthropos* – człowiek; *logos* – słowo, nauka) dział filozofii, który zajmuje się człowiekiem; choć refleksja nad człowiekiem oraz istotą człowieczeństwa obecna jest w myśli filozoficznej od starożytności (szerokie znaczenie antropologii filozoficznej), to nazwa „antropologia filozoficzna” została wprowadzona w XX wieku w znaczeniu teoretycznej podbudowy nauk szczegółowych, które zajmują się człowiekiem (wąskie znaczenie antropologii filozoficznej)

cnota

zbiór cech charakteru, postawa lub siła moralna charakteryzujące jednostkę, która żyje według norm etyki i dąży do osiągnięcia doskonałości osobistej; życie cnotliwe polega na przedkładaniu dobra etycznego nad przyjemności; treść pojęcia dobra zależy od przyjmowanego przez jednostkę systemu etycznego

daimonion

(gr. *δαίμονιον* zdrobnienie od *δαίμων*, *daimōn* – Bóg, bóstwo, demon) symbol sumienia, u Sokratesa: głos wewnętrzny, który powstrzymuje przed niewłaściwym działaniem (według Platona) lub doradza, co należy czynić (według Ksenofonta)

dusza

według wierzeń religijnych i niektórych stanowisk filozoficznych, dusza jest niematerialnym i nieśmiertelnym pierwiastkiem ludzkiej istoty, który ożywia ciało i opuszcza je w chwili śmierci; u Sokratesa dusza jest podmiotem poznania oraz działania – ośrodkiem moralnym, który za pomocą rozumu poznaje naturę dobra oraz kieruje zachowaniem człowieka

etyka

(gr. *ethos* – zachowanie) dziedzina filozofii zajmująca się rozważaniami dotyczącymi zasad i norm postępowania

intelektualizm etyczny

stanowisko etyczne zajmowane przez Sokratesa, zgodnie z którym warunkiem prowadzenia cnotliwego życia jest intelektualne poznanie natury dobra
konwencjonalizm

w filozofii polityki relatywizm, uznający, że zasady regulujące działanie systemu prawnego, społecznego i ustroju politycznego opierają się na umowie
metoda majeutyczna

metoda stosowana przez Sokratesa, polegająca na wydobywaniu z rozmówcy wiedzy, której sobie nie uświadamiał
relatywizm

(łac. *relativus* – względny) pogląd, zgodnie z którym wartości (moralne, poznawcze, estetyczne) są względne, a zatem nie mają absolutnego, niezmiennego i powszechnego charakteru
relatywizm etyczny

pogląd, zgodnie z którym wartości etyczne i normy moralne są względne – zmienne historycznie, społecznie, a także uzależnione od punktu widzenia jednostki – subiektywne
retoryka

nauka zajmująca się zasadami skutecznego i pięknego wysławiania się na forum publicznym

Schemat

Polecenie 1

Zarówno o Sokratesie, jak i o sofistach można powiedzieć, że byli nie tylko nauczycielami, ale również wychowawcami – starali się ukształtować ludzi, którzy słuchali ich nauk. Całkowicie różniło ich jednak pojmowanie ideału człowieka. Przeanalizuj różnice w nauczaniu Sokratesa i sofistów, a następnie wyjaśnij, jaki powinien być według nich człowiek.

SOKRATES

1

METODA

2

PRAWDA

3

MORALNOŚĆ

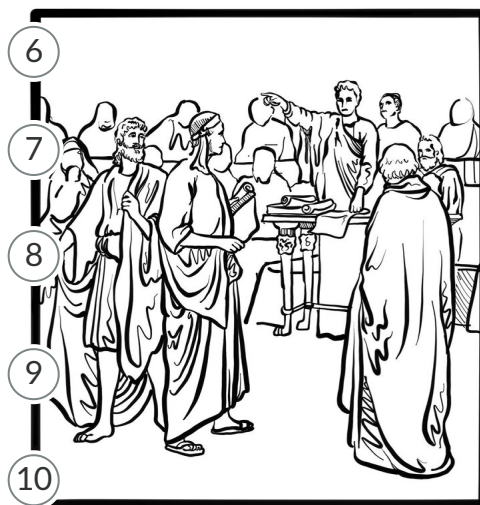
4

WARTOŚCI
ETYCZNE

5

CEL NAUCZANIA

SOFIŚCI

6

7

8

9

10

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

Zastanów się, która koncepcja człowieka jest ci bliższa? Kto byłby twoim nauczycielem?

Polecenie 3

W starożytnych Atenach celem wychowania było przygotowanie młodych ludzi do życia publicznego, w którym mieli wziąć udział jako obywatele. Przeanalizuj sytuacje przedstawione na poniższych ilustracjach i zastanów się, która szkoła, Sokratesa czy sofistów, przygotowywałaby według ciebie lepiej do współczesnego życia publicznego? Potraktuj poniższe zdjęcia jako przykłady – możesz odwołać się do innych, wybranych przez siebie sytuacji.

Przemówienie senatora Bernarda Sandersa (USA)

Źródło: Gage Skidmore, dostępny w internecie: Flickr, licencja: CC BY-SA 2.0.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ćwiczenie 2

Ćwiczenie 3

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Podaj przykład sytuacji, w której – jak głosił Sokrates – złe postępowanie wynika z niewiedzy.

Ćwiczenie 6

Wyjaśnij, na czym polega intelektualizm etyczny i, odwołując się do wiedzy o sofistach, sformułuj dwa zarzuty wobec stanowiska etycznego Sokratesa.

Ćwiczenie 7

Zajmij stanowisko w sporze Sokratesa z sofistami o istnienie wartości etycznych i uzasadnij swój wybór.

Ćwiczenie 8

Zastanów się raz jeszcze nad bombardowaniami, które NATO przeprowadziło w ogarniętej wojną Jugosławii w 1999 roku, i pomyśl o innych, znanych ci z historii i wiedzy o społeczeństwie przykładach interwencji wojskowych motywowanych obroną demokracji i sprawiedliwości.

Zakładając, że interweniująca strona kieruje się czysto etycznymi pobudkami – czy ma prawo ingerować w życie innego państwa, w którym łamane są zasady sprawiedliwości? Jak na to pytanie odpowiedzieliby sofści, a jak Sokrates? Jakie ty zajmujesz miejsce w tym sporze?

Dla nauczyciela

Autor: Ewa Orlewicz

Przedmiot: Filozofia

Temat: Sokrates vs. sofisci

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

V. Filozofia Sokratesa jako początki filozofii człowieka i etyki. Uczeń:

- 1) charakteryzuje filozofię Sokratesa w kontekście jego życia i postawy moralnej;
- 2) objaśnia koncepcję uprawiania filozofii poprzez autorefleksję lub samoświadomość (hasło „poznaj samego siebie”);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Poznasz kontekst historyczny, w jakim ukształtowała się humanistyczna orientacja w filozofii.
- Zrekonstruujesz wymiary sporu między Sokratesem a sofistami, odróżniając ich metody, stanowisko antropologiczne i etyczne.
- Zajmiesz stanowisko w sporze o wartości między Sokratesem a sofistami.

Cele operacyjne. Uczeń:

- pojmuje rolę filozofii jako fundamentalnego składnika dziedzictwa kultury śródziemnomorskiej;
- dostrzega w poglądach filozofów paradygmaty myślowe, które są obecne w kulturze na przestrzeni wieków;
- identyfikuje różne problemy etyczne, rozważa je z punktu widzenia różnych stanowisk i nurtów filozoficznych na własnych przykładach;

- omawia poglądy filozofów reprezentatywnych dla poszczególnych epok kultury europejskiej;
- podejmuje rzetelną dyskusję filozoficzną oraz formułuje w niej jasne i uzasadnione stanowisko.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm.

Metody i techniki nauczania:

- rozmowa kierowana;
- debata;
- ćwiczeń przedmiotowych.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Uczniowie zapoznają się z treścią e-materiału w sekcjach: „Wprowadzenie”, „Przeczytaj” oraz „Schemat interaktywny”. Podczas zajęć będą wykorzystywać zdobytą przed lekcją wiedzę podczas debaty.

Faza wprowadzająca:

1. Przedstawienie wyświetlonego na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika tematu lekcji i celów zajęć. Wspólne ustalenie kryteriów sukcesu.
2. **Rozmowa kierowana.** Nauczyciel, po wyświetleniu dostępnego w panelu użytkownika raportu, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji: sprawdza, którzy uczestnicy zajęć zapoznali się z udostępnionym przed lekcją e-materiałem. Następnie rozpoczyna krótką rozmowę wprowadzającą w dalszy tok lekcji. Może posłużyć się następującymi pytaniami:
  - Jak doszło do wyłonienia się orientacji humanistycznej w filozofii starożytnej Grecji?
  - Czego uczyli sofisci? Jakie były ich metody?

- W jaki sposób uczył Sokrates? Co było jego celem?
- W czym różniło się stanowisko Sokratesa i sofistów? Wyjaśnij na wybranym przykładzie.

Faza realizacyjna:

1. **Debata.** Nauczyciel odczytuje problem opisany we Wprowadzeniu do e-materiału, dotyczący interwencji wojsk NATO w byłej Jugosławii w celu zaprowadzenia pokoju i demokracji. Prosi uczniów, żeby ocenili to wydarzenie z punktu widzenia założeń etyki Sokratesa oraz sofistów. Uczniowie powinni połączyć absolutyzm moralny Sokratesa z przekonaniem, że istnieje jedno uniwersalne pojęcie sprawiedliwości – które może być uzasadnieniem interwencji wojskowej w obronie sprawiedliwości, a relatywizm etyczny sofistów – z przekonaniem, że jest wiele pojęć sprawiedliwości, a zatem sprawiedliwość nie może być uzasadnieniem ingerencji jednego państwa w wewnętrzne sprawy innego. Następnie nauczyciel prosi, żeby uczniowie podzielili się na dwie grupy: zwolenników punktu widzenia Sokratesa i punktu widzenia sofistów, i zapowiada debatę.

Zanim uczestnicy zajęć przystąpią do pracy, należy ustalić zasady, według których będzie prowadzona debata. Przykładowo: debatę rozpoczynają liderzy grup, nie należy przerywać wypowiedzi innych uczestników, trzeba przestrzegać czasu wyznaczonego na wypowiedź, nad porządkiem debaty będzie czuwał marszałek/moderator, kiedy można uznać debatę za rozstrzygniętą (jakie są cele debaty?). Uczniowie wyznaczają moderatora oraz wspólnie formułują problem, wokół którego będzie się toczyć debata, np. *Czy w sytuacji wojny lub łamania podstawowych praw człowieka w danym państwie dopuszczalna jest zbrojna interwencja państw lub organizacji ponadpaństwowych, nie biorących początkowo udziału w konflikcie, w celu obrony demokracji i sprawiedliwości?*

W następnym kroku uczniowie przygotowują argumenty do debaty, mają na to 5 minut.

2. Moderator zapisuje temat debaty na tablicy i po wyznaczonym czasie rozpoczyna dyskusję. Prosi liderów obu grup o przedstawienie swojego stanowiska. Uczniowie dyskutują, przedstawiając na zmianę przygotowane wcześniej argumenty. Po odbytej dyskusji nauczyciel prosi jednego lub kilku uczniów o jej podsumowanie. Jeśli to potrzebne, uzupełnia informacje. Następnie prosi uczniów, by zastanowili się, jakie teraz jest ich stanowisko wobec sformułowanego na początku problemu, które argumenty ich przekonały.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Jeśli po debacie jest jeszcze czas do końca lekcji, uczniowie rozwiązują indywidualnie ćwiczenia w e-materiale, np. 1–4. Krótkie omówienie udzielonych odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wspólnie z uczniami poddaje refleksji proces dydaktyczny: czego się uczniowie

nauczyli, czy osiągnęli założone cele?

2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenia nr 5–7 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- Hare R., *Myślenie moralne. Jego płaszczyzny, metody i istota*, Warszawa 2001.
- *Jak uczyć filozofii i etyki w szkole? Materiały z ogólnopolskiej konferencji filozoficznej*, Gdańsk 2017, dostępne w internecie:
<http://nauczaniefilozofii.ug.edu.pl/sites/default/files/Abstrakty.pdf> [dostęp: 27.11.2019].
- Krońska I., *Sokrates*, Warszawa 1964.
- Saja K., *Etyka normatywna. Między konsekwencjalizmem a deontologią*, Kraków 2015.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Schemat” jako inspirację do przygotowania własnej prezentacji multimedialnej.